

ZA RAZVOJNO FAZO SPECIFIČNE IGRE

Peter Praper*

IZVLEČEK

Psihoanalitična razvojna psihologija, ki temelji na teoriji objektivnih odnosov ter preučuje strukturiranje ega, je najodobnejši trend v razvoju psihoanalize. Novosti ne uvaja le v teorijo, ampak se dotika tudi klinične prakse. Prične že s tem, da redefinira psihoterapijo tako, da se jedro prizadevanj preusmeri iz predelav temeljnih konfliktov (ida) na podporo razvoja po ključnih razvojnih linijah ter jačanje adaptacijskih zmožnosti (na ego).

Skozi prizmo razvoja danes drugače razumemo in ocenjujemo travmatska doživetja. Posebno nevarne so "za fazo specifične travme", to so tiste, ki razvoj po neki razvojni liniji zadenejo v kritičnih točkah, nakar se prične rušiti notranja struktura povezav med razvojnimi linijami.

Kot enemu od pionirjev psihološke preventive se mi je porodila ideja, da bi bilo mogoče v kritičnih točkah razvoj tudi usmerjati in pospeševati. Igra - še posebej domišljajska - ima pri otrocih vedno tudi to funkcijo. Tako se mi je porodil pojem "za fazo specifične igre".

Ustavili se bomo ob najbolj tipičnih razvojnih linijah ter pogledali mesto in vlogo domišljajskega igranja in prehoda na igranje iger (kar je že samo po sebi vaja avtonomije in samoiniciativnosti ob umeščanju samokontrole, ker zahteva, da se otrok identificira s pravili igre).

Delavnica naj bi nam približala izkušnjo o tem, kam smo umestili svojo lastno igro in igranje. Za terapevta in še posebej za preventivca, ki mora biti inventiven in kreativen, bi namreč bilo porazno, če je izgubil otroški svet igre.

ABSTRACT

PHASE SPECIFIC GAMES

Psychoanalytic developmental psychology, based on a theory of object relations, have had one of the greatest impacts on the clinical practice lately, redefining psychotherapy as the support of development of the ego.

Taking the development into account, among all traumatic experiences, we can observe the danger of "phase specific traumas", damaging the development in criti-

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Ljubljana

cal points. As a preventionist I developed an idea to turn this course of development. Introducing PHASE SPECIFIC GAMES I am trying to give the development in critical point a new developmental thrust.

IGRA IN PSIHOANALIZA

Igra je kot značilni fenomen človekovega (in ne le človekovega) vedenja vedno pritegovala pozornost mnogih strok. Nekaj časa je veljalo prepričanje, da je igra značilna za otroka medtem, ko pri odraslem pomeni nezrelost in odklonjenost. Resnica je, seveda, nasprotna. Odrasli, ki je povsem izgubil igro, je najverjetneje postal nevrotično rigiden, nezmožen spontane interakcije. Zato tembolj drži Montaignova trditev (po Bettelheim, 1987), da je igra nadvse resna dejavnost. Interakcija z okoljem, povezana s takšno ali drugačno emocionalno izmenjavo, je poglobitveni dejavnik izgradnje otrokove notranje psihične strukture. Igra ima v tem procesu vsekakor eno od osrednjih vlog. Oropati otroka za igro je pravzaprav isto kot, če bi ga oropali za odnos. Psihoanaliza, ki ji je eden od poglobitvenih ciljev psihoanalitičnega procesa iskanje poti do nezavednih vsebin psihičnega dogajanja je svoje iskanje naslonila na jezik - na tehniko svobodnih asociacij ob upoštevanju načela psihičnega determinizma. Freud je namreč ugotovil, da neke psihične vsebine postanejo prizaveštne, ko se pričnejo oprijemati predstav o besedah. Beseda je torej šansa za oza-veščanje. Pri otroku, mlajšem od petih let, je raba jezika še tako šibka, da je ta pot praktično zaprta.

Hermine von Hugh-Hellmouth (1913, po Beck-Dvoržak, 1992) je prva opozorila, da se v igri skrivajo velike možnosti za izražanje, razumevanje in tolmačenje otrokovih nezavednih fantazij. Kasneje (1920) se je Freud sam pridružil temu mnenju. Opisal je igro svojega 18 mesecev starega vnuka v času, ko je mama bila odsotna. Otrok je igračke metal daleč proč od sebe, v kot, pod posteljo, z vzklikom, ki ga je Freud prepoznal kot: "Pojdi, proč!" Pomislil je, da je ta igra povezana z materino odsotnostjo. Enkrat je otrok v podobni situaciji vrgel cevčico, na katero je bila privezana in navita nit. Nit mu je ostala v rokah. Ko je potegnil zanjo se je cevčica zopet prikazala. Fantek je vriskal od veselja. Potem je to igro ponavljal v nedogled. Freud je prepoznal, da to pomeni simbolično ukvarjanje z materinimi odhodi in prihodi. Užitek ob tem mu je nudila izkušnja, da lahko sam vpliva na ponovni prihod. Danes prepoznavamo v tej igri še druge dimenzije, pomembne za strukturiranje ega: preverjanje konstantnosti objekta, premagovanje separacijskega strahu s pomočjo pozitivne emocionalne izmenjave in podobno. Tri leta kasneje je Melanie Klein dokončno odprla vrata igri. Dokazala je, da otrokova igra v nekaterih elementih predstavlja simbolično govorico nezavednih fantazij in konfliktov. Tako se je rodila igralna terapija kot različica psihoanalize, primerna za otroke. Erikson je parafraziral znani Freudov rek o sanjah in označil igro kot "kraljevsko pot do otrokovega nezavednega" (Erikson 1959). Bettelheim (1987) je opozoril na pomembno opažanje, da dinamična dvojnost libido - agresija odseva tudi v otroški igri. Libido se kaže bolj v domišljjskem igranju (play), agresivnost pa bolj v igranju iger (game), ki vključujejo tekmovanje in rivalstvo, toda zahtevajo tudi sprejemanje določenih pravil. Libido preko igranja pomaga razpreti krila domišljije, agresija pa preko igre otroka brusi v odnosih z drugimi. Pri prvi varianti je v ospredju receptivna, pri drugi učinkovita funkcija. Ko se libidna in agresivna investicija povežeta, otrok postane sposoben sodelavati. Odrasli skozi regresijo v službi ega s pomočjo domišljjske igre najde pot do poigravanja z idejami, kar predstavlja izvir njegove ustvarjalnosti,

inventivnosti, medtem ko iz igranja iger črpa svojo storilnost in produktivnost. Prepletенost libida in agresije mu omogoča združevanje v zabavi in delu.

Raziskave kažejo, da smo odrasli v zapadnih kulturah pričeli izgubljati kontakt z domišljjsko igro, ohranjamo pa kontakt z igranjem iger. To porušeno ravnotežje nas peha v storilnost z vse manj inventivnosti in ustvarjalnosti. Deformirani tudi otroku vse bolj ožimo prostor za domišljjsko igro ter poudarjamo storilnost in tekmovalnost.

IGRALNA TERAPIJA

Igralna terapija je dobila po delih Melanie Klein v psihoanalitični psihoterapiji otrok osrednje mesto. Ostala pa je do danes dinamsko orientirana v odkrivanje nezavednih fantazij in konfliktov. Zato je ves čas v ospredju domišljjska igra, ki je dinamično povezana z otrokovimi bazičnimi težnjami ter afekti, povezanimi v takšen splet (kompleks) kot so veselje, ugodje, pa tudi stiske, strah in jeza. Domišljjska igra izraža tudi otrokove fantazije o sebi kot centru sveta (narcisistične ter omnipotentne predstave o sebi) ter naravo objektnega odnosa, saj self obstaja le v relaciji do objekta. Vključujejo se tako imenovani socialni afekti kot sram, krivda, zavist in ljubosumnost. Poleg tega otrok v domišljjski igri vežba svoje obrambne reakcije - od negacije do introjeksijske in projekcije, projektivne identifikacije ob splittingu in podobno. Domnevam, da s prehodom na razvojno psihoanalitično paradigmo prihaja v ospredje tudi igranje iger. Njihova glavna značilnost je, da to motovira otrokovo samoaktivnost, ki pa je bazična za razvoj adaptacijskih zmožnosti ega. Igranje iger lahko odločilno prispeva k utrjevanju funkcij in strukture ega, še posebno, če so igre umeščene natančno v specifično razvojno fazo ali celo v kritične točke razvoja. Tako se mi poraja ideja, da bi identificirali "za razvojno fazo specifične igre", kar bi utegnilo imeti veliko preventivno in terapevtsko vrednost.

Odvečen je strah, da bo otrok, ki se veliko in dolgo igra, ostal vklenjen v svetu fantazije. Nasprotno, skozi igro prepoznava omejitve, ki jih preden postavlja zunanja realnost. Otrokovo notranje življenje se razpleta na domišljjski ravni, interakcija z okoljem pa mu omogoča napredovanje v kontroli realnosti. Pri igri lahko doživlja situacije z vidika različnih vlog, različnih pozicij do drugih in tako tudi druge doživlja v različnih vlogah do sebe. To podpira razvoj diferenciacije ter prinaša celo pahljačo izkušenj, s pomočjo katerih otrok presega egocentrično pozicijo do sveta. Še v mladostniških letih sta domišljja in dnevno sanjarjenje ena najbolj konstruktivnih pobud razvoja notranjega življenja, iskanja lastne identitete ter vzpostavljanje zdravega odnosa med podobo o sebi in lastnimi ideali. Zato je nasilno človeku ne le "biti kar je", ampak tudi "fantazirati o tem, kar bi želel biti" in ga namesto tega siliti, da se omejuje na "tisto", kar se od njega pričakuje.

CILJI IN PRIJEMI V IGRALNI TERAPIJI

Med pojmom psihoanaliza in psihoterapija je vedno obstajala pomenska razlika, ki pa je bila in je morda še vedno, slabo definirana. Sodobna znanost in klinična praksa dandanes psihoanalizi najčešče pripisujeta globinski način (to so postopki odkrivanja nezavednega) obravnavanja nagonских silnic, impulzov, teženj in konfliktov, vključno z značilnostmi odvijanja psihoseksualnega razvoja. Psihoanaliza kot terapija je - poenostavljeno gledano - predvsem razreševanje zapletov v IDU (nagonski

sferi), kar ustvarja napetost z EGOM (razumsko sfero) in SUPEREGOM (moralno sfero).

Psihoterapija (v ožjem pomenu besede) dandanes definira kot temeljno področje vprašanja razvoja EGA in v klinični praksi poskuša odpravljati luknje, zastoje, skrenjenosti ali popačenosti v razvojnih linijah, ki potem povzročajo motnje v adaptacijskih zmožnostih. Glede na omenjene razlike je tudi fokus igre kot tehnike nekoliko drugačen, ko gre za psihoanalitični pristop od tistega v psihoterapevtskem pristopu, čeprav se oba pristopa v dobri meri tudi prekrivata. Osnovni cilj psihoanalitičnega pristopa je odkriti in odpraviti moteče konfliktna vsebina v strukturi otrokove osebnosti. Psihoterapiji je pomembnejši razvoj, utrjevanje strukture ega, ki je potem zmožna iskati boljše prilagoditev. V psihoanalitičnem pristopu sta uveljavljena predvsem dva načina igralne terapije. Prvi deluje preko tolmačenja skritega simboličnega pomena igre, konfliktov, stisk in povezav s preteklimi izkušnjami, ki se izražajo skozi igro. Drugi način se naslanja na podživljanje, brez tolmačenja. Tako se otrok ponovno konfrontira z neko bolečo, travmatsko izkušnjo iz preteklosti, jo obdela skozi prizmo sedanjosti in tako postane odpornejši na morebitne nove travmatske izkušnje. Takšen način je uspešen na primer pri otroku, ki še vedno doživlja in kaže posledice hospitalizacije ali podobnih dogodkov. Psihoterapevtski pristop se naslanja na rezultate skrbnega raziskovanja značilnosti razvojnega procesa po linijah, ki odločilno vplivajo na adaptacijske zmožnosti ega. Takšne linije so na primer: proces nevtralizacije med libidom in agresijo ter s tem socializacija obeh nagonskih energij. Druge linije so še: izgradnja sposobnosti obvladovanja impulzov, obvladovanja bojazni, razvojna linija od simbiotične odvisnosti do izgradnje lastne identitete in separacije. S to v zvezi je tudi razvoj objektivnih odnosov, to je tipa interakcije s "pomembno, referenčno osebo".

Poznavanje omenjenih in še mnogih drugih razvojnih procesov terapevtu omogoča, da v igro umešča "za razvojni izpad specifične igre".

PREVENTIVNE IN SUPORTIVNE MOŽNOSTI IGRE

Psihoanalitični in psihoterapevtski elementi igre so dobrodošla možnost za načrtovanje preventivnih učinkov igre. Predstavljajo pot razreševanja aktualnih konfliktov ter podpiranja aktualnih razvojnih korakov v kritičnih točkah razvoja.

Kot sta psihoanaliza in psihoterapija razvili skupinske oblike terapije, tako sta uvedli tudi skupinske, terapevtske ali preventivno naravnane oblike igre. Te so dokaj uspešne v bolnicah, za odpravljanje ali preprečevanje hospitalizma, pripravo na določene posege in podobno, vse bolj pa so v pomoč v vrtcih - predvsem v fazah prilagajanja, pa tudi za stimuliranje novih adaptacijskih zmožnosti. Za takšne namene potrebujemo mnogo znanja, ki morda še ni prav prestopilo okvirov psihoterapije. Zato se v svoji knjigi (Praper, 1992) posebej ustavljam ob preventivnih možnostih igre s tem, ko uvajam pojem "za razvojno fazo specifične igre".

RAZVOJNE LINIJE EGA

Psihoanaliza je vseskozi bila ob drugem tudi razvojna psihologija. Freud, ki je kot prvi predvidel razvojne stadije, odvisne od dozorevanja funkcij in do neke mere kanalizirane, je vedel, da prehod iz stadija v stadij ni gladek, da se pogosto pojavljajo razvojne krize, včasih pa tudi zastoji (fiksacije) in popačenja. Ta pojav je opazil

tako pri psihoseksualnem razvoju kakor tudi pri razvoju notranje psihične strukture treh sestavov (id, ego in superego). Sam je ostal predvsem pozoren na dinamične karakteristike psihoseksualnega razvoja, pri čemer je težnje in konflikte že razumel v odvisnosti od razvojne faze ali morebiti zapletov v neki razvojni fazi (od oralne do genitalne).

Kadar se je neka konfliktna vsebina, povezana z afekti v kompleks, zaradi zastoja, popačenosti v razvoju ali regresije utrdila ter vrasla v strukturo osebnosti, je bilo mogoče postaviti pozitivno diagnozo Nevroza. Po Freudovem mnenju je takšna fik-sacija ali regresija bila povezana s travmatskimi dogodki in doživljanjem. Postopoma pa so terapijo travme opuščali in jo nadomeščali z modelom ustvarjanja zavrtosti. Anna Freud je kritična do teorije psihoseksualnega razvoja. Meni, da kar dobro zajema libido razvoj (kar je razumljivo, saj je Freud teorijo psihoseksualnega razvoja pričel oblikovati, ko je njegova teorija gonov bila še zgolj libido teorija (1905) in jo je kasneje revidiral le v odnosu na strukturo teorijo, ne pa tudi v odnosu na agresivnost, ko je libido teorijo reformuliral v teorijo dveh gonov). Potrebna je torej revizija teorije psihoseksualnega razvoja z upoštevanjem prepletanja libidnih in agresivnih investicij (sam sem prvič k temu pristopil z referatom na East European psihoanalitičnem seminarju na Dunaju 1993 (Praper, 1993).

Kar zadeva razvoj ega, Anna Freud (1963) ugotavlja, da je vse še mnogo manj raziskano.

Sama je odločilno prispevala k odpiranju tega vprašanja z uvajanjem koncepta "razvojnih linij". Kot prototip vseh razvojnih linij ega je Anna Freud videla pot od odvisnosti do emocionalne samozanesljivosti in odraslih objektnih odnosov. Pri tem se naslanja na koncept Mahlerjeve o procesu separacije ter individualizacije, pa tudi na Spitzov koncept anaklitične depresije. V osmih fazah se ta linija razplete v stanju odrasle emocionalne samozanesljivosti šele v adolescenci (shema 1), če se zaradi prehudih separacij proces ne zatakne. Drugi sklop razvojnih linij Anna Freud vidi kot pot v smeri telesne neodvisnosti (shema 2) in vključuje linijo "od sesanja do racionalnega hranjenja" do individualizacije hranjenja in ločevanja le tega od objektnega odnosa, dalje linijo "od močenja in blatenja do realitetne kontrole" in linijo "od neodgovornosti do odgovornosti pri upravljanju telesa". V tretjem sklopu obravnava druge primere razvojnih linij (shema 3) kot so "pot od egocentričnosti do tovarštva" ter "od telesa do igračke" ter od "igranja do dela". Po Anni Freud so mnogi preučevali nove in nove razvojne linije, tudi takšne, ki so bolj prisotne v otrokovem doživljanju kot v njegovem manifestnem vedenju. Sam (Praper, 1992) sem različne koncepte združil v mrežo najznačilnejših razvojnih linij (shema 4). Poglejmo na kratko osnovne značilnosti.

PRILAGODITVENE FUNKCIJE

Fetus je zmožen le reakcij odvrčanja in približevanja, vendar je to dovolj, da je vzpostavljane kontakta po rojstvu na osnovi cenestetičnega zaznavanja selektivno, oziroma, da se vzpostavi nekakšna bariera med "zunaj" in "znotraj". Tako je možna orientacija v simbiotični, diadni odnos. Prehod v diakritično zaznavanje otroku omogoča, da se v interakciji z objektom bolj nasloni na vid. Tako ohranja kontakt na distanco. Po prehodu v sedeč položaj močno poveča vidno polje, bolje kontrolira prisotnost objekta, pa tudi svoje lastne akcije (krožne reakcije - kontrola početja lastnih rok). Tako lažje zdrži odlaganja zadovoljitve potreb, uči se prenesti začasne prikrajšanosti.

Vse boljša gibljivost, posebno še potem, ko otrok shodi, obenem pa potreba po eksperimentiranju, otroka vlečeta v samoaktivnost, skozi katero prodobiva mnoge nove izkušnje o obdajajočem svetu in o sebi. Tako napreduje v povezovanju izkušenj do sposobnosti predvidevanja. Morebitno oddaljevanje od objekta pogosto premošča z glasovno komunikacijo in s tem ohranja kontakt. Ko uporabi še besedo, stavek, mu to omogoča, da bolje predeluje stiske, bolje preverja realnost, lažje sprejema nujne omejitve na svojem pohodu k večji samostojnosti. Inicijativnost omejuje na področje, kjer je zmožen samokontrole. Opušča ravnanje po principu iskanja ugodja in vse bolj odloča glede na koristnost. Tako postane podjeten in prodoren ne da bi se s tem izpostavil prehudemu riziku.

KOMUNIKACIJA

Začetne oblike komunikacije, ki novorojenemu otroku omogočajo, da po rojstvu ohrani, oziroma vzpostavi kontakt, so se oblikovale že v predrojstvenem obdobju. To so razne oblike fiziološkega odzivanja, še bolj pa taktilno-kinestetična komunikacija, pri čemer igra pomembno vlogo ritem. Takšna komunikacija se po rojstvu nadaljuje z dotikom, božanjem, guganjem. Kmalu se ji pridruži govorica oči, ta simbiotični dialog odčitavanja in sporočanja želja. Mimika - nasmeh in kremženje - ter geste še močno obogatijo to nebesedno komunikacijo.

Prehod v glasovno komunikacijo omogoča povečanje distance, kar bo otrok zdaj, ko se bo pričel plaziti po kolenih in, ko bo shodil, močno potreboval. Beseda, stavki, ki jih otrok kmalu prične uporabljati tudi z naučenim pomenom, mu omogočajo ostati v kontaktu tudi sedaj, ko mu bolj kot simbiotična povezanost, postaja pomembna diferenciacija, individualizacija. Vse boljša raba jezika omogoča, da se otrok bolj in bolj zavestno ukvarja z iskanjem poti iz magičnega do realnega.

OBJEKTNI ODNOS

Ne le fetus, ampak tudi novorojenček prvih 6-8 tednov še ne ustvarja aktivnega kontakta navzven. Homeostozo vzpostavlja navznotraj, zato pravimo, da je avtističen, brez objekta. Ko tam okrog drugega meseca starosti dojenček vzpostavi kontakt navzven in to pokaže s svojim nasmehom, to še ni objektni odnos. Smehlja se vsakomur. Zato je to obdobje Spitz imenoval "stadij predhodnega objekta".

V simbiotični fazi dojenček vzpostavi prvi objektni odnos, toda le z deli matere, posameznimi predstavami o objektu. To so lahko predvsem prsi, oči, lasje, pa tudi glas. Obdržala se je Spitzova terminologija - otrok je na nivoju "parcialnega objekta". Takšen del, nad katerim je otrok očaran, je dojenčku tja do šestega meseca ves svet. Tako lahko terapevt razume, da formulacija kot jo je uporabil pacient B.T. - dolgoletni narkoman: "Nimam upanja, da bi me ta svet napolnil s smislom", pomeni podoživeto travmo ravno iz tega obdobja - nakazuje temeljno nezaupanje in pasivno pričakujoč odnos s parcialnim objektom, tistim, ki daje hrano. Šele okrog sedmega, osmega meseca otrok postane sposoben mater kot osebo v celoti doživljati kot objekt, kot psihično bitje, ki prinaša radost tudi takrat, ko otrok nima bioloških potreb. Vse tja do tretjega leta pa bo odnos vseeno deločalo to, kako objekt zadovoljuje bodisi gonske težnje, bodisi kontaktne potrebe. V tem pogledu je lahko pozicija otroka v tem obdobju le egocentrična.

Od drugega do tretjega leta otrok utrjuje tako imenovano konstantnost objekta. To pomeni, da koristi svoje že razvite sposobnosti kognicije in pomnjenja in mu tako zavest o tem, da objekt obstaja tudi, ko ga ne vidi ali sliši, pomaga premagovati separacijske bojzani. Poleg tega mu vse bolj izpeljana fuzija omogoča konstantnost v odnosu ne glede na to ali mu mati trenutno zadovoljuje potrebe ali pa ga frustrira. Najpomembnejša kvaliteta konstantnosti objekta pa je napredujoče ponotranjanje karakteristik objekta, ki otroku pomagajo, da se sam pomiri, ko je vznemirjen, uspa, va, ko je zaspan, reagira obrambno, ko so bojzani prehude, obvlada telesne funkcije in podobno. Ta zmožnost mu omogoča takšen nivo avtonomije, da prenese tudi daljše separacije, samo da bi lahko sledil svoji naraščajoči potrebi po igri z vrstniki. Tako otrok preide iz diade v treadne in skupinske odnose, v katerih preizkuša svojo iniciativnost, podjetnost in prodornost.

NIVOJI TESNOBE

Dokaj novo je že spoznanje, da tesnoba - bojazen - spreminja svojo formo in vsebinsko skozi razvoj. Pojavlja se takšna, kakršno dovoljuje stopnja strukturiranosti ega.

Razvojno najnižja, najbolj difuzna, hkrati pa za homeostazo najbolj rušilna oblika je strah pred izničenjem. Tako izražena tesnoba je odziv, tipičen za prve mesece življenja, ko je otrok brez objekta, vendar somatopsihično zlit, sega pa tudi v simbiotično fazo in se pojavlja predvsem kadar simbioza ni ustrezna. Strah pred iničenjem tako izraža krizo zaupanja v prvih šestih mesecih življenja. Pojavlja se v obliki preplavljajočih anksioznih atak brez vidnega povoda, brez možnosti poiskati si pomoč. Naj ilustriram to s kliničnim primerom: Pacient B.T. je na skupini poročal o "napadu" kot ga je doživel potem, ko je zaužil hrano, ki se ji je sicer izogibal zaradi začimb. Naenkrat ga je preplavil strah in začel je izginjati. Član grupe se je pozanimal: "Zakaj nisi koga poklical?" B.T. je odgovoril: "Kaj ne razumeš, da - ko si enkrat tam, nimaš več jezika?"

Od šestega do osmega meseca starosti otrok vzpostavi pravi objektni odnos, vezan na osebo v celoti. Hkrati s to stopnjo se pojavi tako imenovana osemmesečna tesnoba - strah pred tujci. Tujci so zanj tudi sorodniki, ki jih prepozna - tete, h katerim je prej šel v naročje. Zdaj nenadoma to odklanja, drži se mame - iz strahu pred izgubo objekta. Interes za druge kaže nekako "iz materinega naročja".

Okrog desetega do šestnajstega meseca starosti otrok doseže nivo signalne tesnobe. To pomeni, da je struktura ega napredovala do stopnje, ko na tesnobo odgovori z lastnimi adaptacijskimi sredstvi, predvsem z aktiviranjem obramb. Po letu in pol, ko otrok prehaja v analno razvojno fazo in je vse bolj pod pritiskom potrebe početi nekaj, gibati, obenem pa še ni zmožen kontrolirati svojih akcij, nabira tudi negativne izkušnje. Porajajoča sposobnost predvidevanja ga sili v ambivalenco, obenem pa se mu jača strah pred izgubo ljubezni objekta. Za svoje neustrezne akcije ali nezmožnost kontrole (na primer pri izločanju) pogosto dobiva signal: "Glej, kaj si naredil, nimam te rada!" Otrok hitro poveže občutek lastne neadekvatnosti z nevarnostjo izgube ljubezni objekta. Ta oblika tesnobe ga bo spremljala vse do petega leta, pri tem pa se v falični fazi (četrto in peto leto) celo še zaostri zaradi otrokovih pojačanih erotično - seksualnih teženj in preverjanja koliko je sam vreden ljubezni.

Strahu pred izgubo ljubezni objekta se v petem letu pridružita še kastracijski strah ter strah pred superegom, ki je zdaj, ko se šele poraja, lahko prekrut pregnanec.

NIVOJI OBRAMBE

Pogled na obrambno - varovalno funkcioniranje se je skozi razvoj ego psihologije močno spremenil. Že Freud je postopoma prepoznaval, da obrambe niso le ovira terapevtskemu procesu, ampak, da je njihova vloga ohranjanje integritete psihičnega aparata, varovanje pred razpadom strukture. Anna Freud se je vpisala v zgodovino kot raziskovalka obramb. Prepoznala je, da se le-te speminjajo skozi razvojni proces in med seboj nekako povezujejo v svežnje.

Najenostavnejše - najzgodnejše (najprimitivnejše) obrambe so tiste, ki ustrezajo otrokovim razvojnim možnostim v dobi dojenčka. To so negacija, projekcija, introjektivna projekcija, splitting ter projektivna identifikacija. Za negacijo otrok koristi svojo lastnost te dobe, da nekaj, česar ne opaža, zanj ne obstaja. Dovolj je, če odvrne pogled, ne sliši, se umakne v spanje. Kasneje oblikuje tudi aktivnejše oblike zanikanja in to izraža tudi z nikalnimi stavki, ko uporabo jezika vključi v varovalne mehanizme.

Projektivna projekcija sta mehanizma simbiotične faze, s katerima otrok psihološko ostaja eno z objektom. Otrok ju kmalu zmore kostititi kot obrambno varovalno funkcioniranje tako, da vznemirjen ali zaspan introjicira materino mirnost (in se tako sam pomiri), vanjo projicira tisto, kar bi potreboval sam (na primer predstavo o vsemočnosti), postopoma pa postane zmožen tudi kompliciranih kombinacij z drugimi mehanizmi. Ko začne uporabljati še mehanizme svojega razcepljenega doživljanja sebe in objekta, tako, da drži vsaksebi dobre in slabe predstave o objektu ali sebi, se lahko bodisi z introjektivno projekcijo, bodisi s projekcijo neugodnih predstav znebi in ohrani dobre. Naj to ilustriram. Otrok, ki tažko prenaša kadar je mama huda, kadar zahteva in odreka, lahko te izkušnje z njo in predstave o njej drži proč od izkušenj, ki jih ima iz trenutkov, ko je mati dobra, negujoča in mu zadovoljuje potrebe, zato, da se ne bi pojavila dvom ali nezaupanje. Slabe podobe o objektu lahko potem odstrani iz interakcije tako, da jih introjicira in spremeni v slab del sebe. Te vsebine kdaj pa kdaj ponovno projicira, recimo, na tranzitorni objekt. To kdaj pa kdaj pokaže z igro v stilu: "Medek je poreden, ga bomo po riti..." Kadar introjicirane predstave ostajajo znotraj, se lahko prično spreminjati v samozaničevanje, občutke krivde in podobno. Lahko celo vzpodbujajo masohistične akcije, da bi se tako preko žrtve ozračje razelektrilo ter se obrnilo v "medeni teden", ko so na delu le dobri deli sebe in objekta. V sveženj povezani mehanizmi introjektivne projekcije in projekcije ter splittinga (razcepa) se lahko dopolnijo še s projektivno identifikacijo in to v dobi, ko otrok uporablja še mehanizem primitivne emocionalne - primarne - identifikacije. Tako se negativnih notranjih ali ponotranjenih vsebin ne znebimo le s projekcijo na nekoga, ampak jih vrinemo v nekoga ter ga tako prisilimo, da se z njimi ukvarja, sami pa se z njim identificiramo. Naj to ilustriram z dogajanjem v vsakdanjem življenju. Človek, ki na primer doživlja konflikte v zakonu, lahko podpihuje znanca, naj nekaj stori s svojim zakonom, potem pa mu "stoji ob strani" (v resnici preko identifikacije navidezno razrešuje svoj problem).

Ti primitivnejši svežnji obrambno varovalnega reagiranja so običajno prepleteni z vedenjem ter emocionalnimi pritiski te dobe - s hudo zavistjo, ljubosumnostjo, iskanjem ali igranjem žrtve (grešnega kozla), malignim zrcaljenjem, popačenimi podobami o sebi in objektu ter (kot je to značilno za obdobje) se odvijajo predvsem v diadnih odnosih z zlivanjem ter hkrati kontraodvisnim vedenjem. Nekoliko bolj sofisticirane oblike obrambno - varovalnega reagiranja so mehanizmi: identifikacija kot obramba, obračanje proti selfu in premeščanje. Človek lahko kronično nezadovoljstvo zaradi slabih podob o sebi ali pa občutek notranje praznine (ko še te vsebine projicira navzven) premosti tako, da se v celoti čustveno identificira z nekom

drugim ter ga imitira. Neustreznost tega mehanizma leži le v dejstvu, da tako človek ne gradi lastnega psihičnega aparata in ostaja imitator, brezupno vezan na zunanji vzor.

Ti svežnji obrambnega reagiranja so del razvojnih značilnosti obdobja od šestih do desetih mesecev starosti, ko otrok še ni zmožen fuzije dobrih in slabih podob o objektu in o sebi, je pa že na prehodu med primitivno emocionalno ter selektivno identifikacijo, saj je sredi procesa diferenciacije. Zato se identifikacijski proces vplete v značilnost obrambnega reagiranja in to se dotakne tudi porajajočega se selfa (podobe o sebi). Ob opisanem svežnju obrambno - varovalnega reagiranja od tega obdobja dalje opazamo tudi regresivne pojave - ponovno zlivanje in dediferenciacijo. Od desetega do šestnajstega meseca starosti je mogoče opaziti prve oblike potlačevanja in s tem prve oblike odpora. S tem se začne obdobje izgradnje tistih oblik obrambno varovalnega funkcioniranja, ki pričajo že o toliko trdni strukturi ega, da so to že značilnosti nevrotične osebnosti, medtem, ko primitivno obrambno - varovalno funkcioniranje prej najdemo pri borderline in psihotičnih osebnostih, obračanje proti selfu pa najpogosteje pri narcisističnih.

Doseganje sposobnosti potlačevanja podkrepi razvoj tudi na drugih linijah - na primer nivo signalne tesnobe in s tem v zvezi refleksno aktiviranje obramb.

Od starosti leta in pol do dveh let sposobnost potlačevanja napreduje, s tem pa se krepijo tudi odpori. V tem obdobju je otrok zaradi napredujoče separacije (kar doživlja kot izgubo simbioze) velikokrat depresivno razpoložen. Pred tem se brani z izolacijo, pa tudi z izolacijo objekta kot obrambo pred razočaranji. Tako postaja bolj razumljivo, da tudi kasneje depresivno nevrotično patologijo spremlja prav ta sveženj obrambno - varovalnega funkcioniranja. Napredujoči kognitivni razvoj že v tretjem letu starosti (ko otrok že preseže senzomotorični stadij) omogoča uporabo intelektualizacije kot obrambe pred bojznimi. Napredujoča nevtralizacija med libidom in agresijo pa ob koncu tretjega leta (ko otrok izpelje tudi triangulacijo - preboj iz diadnih v triadne odnose - omogoča, da otrok z veliko manj energije obvladuje impulze (saj ti niso več v nagonski ampak v že socializirani obliki). Tako preostanek energije omogoča hiter razvoj najbolj kompleksnih oblik in svežnjev obrambno - varovalnega funkcioniranja. Potlačevanje, racionalizacija, kompenzacija in sublimacija omogočajo relativno trdnost psihične strukture. Seveda regresije niso izključene, logično pa je, da je regresija možna le ob napredujočem razvoju in je velikokrat tudi v zvezi z razvojnimi krizami.

Ob razvojni prizmi opazovanja obrambno - varovalnega reagiranja nasploh postaja očitno, da so te reakcije v svoji osnovi razvojne značilnosti. Brez introjekcije in projekcije ne bi bilo mogoče graditi notranje psihične strukture, ustvariti navezanosti, v kateri objekt skrbi, da so ponotranjene vsebine tudi "užitne" in je hkrati tudi "kontejner slabih in neužitnih vsebih" (v prototipu dojenčkovih izločkov).

Razcep (spliting) je sprva zgolj nezmožnost fuzije različnih predstav o objektu in sebi. Identifikacija je neobhodna za izgradnjo lastne identitete. Šele kasneje otrok te iste procese prične uporabljati za borbo proti naraščajočim bojznim in tako varuje nastajajočo (sprva še zelo krhko) psihično strukturo pred fragmentacijo, ki je tako značilna za najtežjo psihopatologijo.

OBVLADOVANJE IMPULZOV

Otto Kernberg je na predavanjih "Sigmund Freud" na Dunaju (1990) opozoril na to, kako skrbno je Freud ločil med instinktom in gonom. Medtem, ko je instinkt biološ-

ki, podedovan in se pojavlja v presledkih (aktivira se ob fiziološki in/ali zunanji stimulaciji), je gon v hierarhijo postavljena psihološka in konstantna motivacijska vsebina. Libido je gon, lakota instinkt. Zato je napačno Freudovo teorijo gonov (sprva libido - teorijo, ki se potem transformira v teorijo dveh gonov) razumeti kot "biološko". Govorimo lahko predvsem o biološki naravi instinktov in psihološki naravi gonov. Slednji imajo le korenine v bioloških predispozicijah psiholoških motivacijskih procesov. To pomeni, da se libido in agresivni gon postopoma zdiferencirata iz teh predispozicij pod vplivom zorenja in razvoja, hkrati, ko se skozi vedenjske in komunikacijske vzorce v interakciji z okoljem učimo načina zadovoljevanja teženj oziroma doseganja relativnega ravnotežja (prilagoditve), vključno z obvladovanjem impulzov. Tako lahko glede na razvojno fazo govorimo o paricalnih gonih - oralni, analni, falični, genitalni, glede na objektni odnos pa tudi sadistični, masohistični... libidni ali agresivni drži. Integrirana v razvoj, gona postaneta pomemben izvor dejavnikov razpletanja psihične strukture.

Diferenciacija libidnih in agresivnih impulzov je pri otroku opazna že v starosti dveh do šestih mesecev. Ob dokaj konstantni interakciji s primarnim objektom se že zgodaj prične proces nevtralizacije. Čim je otrok zmožen objektnega odnosa s parcialnimi objekti, prične ohranjati konstantnejše predstave iz libidnih in agresivnih izkušenj s parcialnim objektom, kar sproži proces nevtralizacije med obema vrstama impulzov. V obdobju po osmem mesecu, ko za otroka mati postane "psihično bitje", kar pomeni začetek fuzije, združevanja dobrih in slabih predstav o objektu (in sebi), proces nevtralizacije med libidom in agresivnostjo napreduje. Od šestega do desetega meseca starosti močno napreduje tudi otrokova okretnost v času - percepcija od preteklosti do bodočnosti. Tako postane zmožen predvidevanja. Postopoma "misel vrine pred akcijo", kar mu omogoča takšno stopnjo obvladovanja impulzov, da že lahko govorimo o nenagonski, socializirani obliki odzivanja. Otrok bo tja do starosti leta in pol gotovo še imel težave s primitivnima libidom in agresivnostjo, nakar po letu in pol, tja do starosti dveh let močno napreduje fuzija predstav o objektu in sebi (zdaj že dokaj diferencirano) v neko osnovno koncepcijo objekta in sebe. Tja do tretjega leta, ko se močno utrdi individualnost in izpelje proces separacije, nevtralizacija steče do te stopnje (pa tudi borba za avtonomno identiteto z vso zadrego ob težnji po ohranjanju simbioze in kontraodvisnim vedenjem se poleže) da je zdaj dovolj rezerve energije za vzpostavljanje sofisticiranih mehanizmov obrambno - varovalnega funkcioniranja. Obvladovanje impulzov je doseglo nivo, ki je sedaj, ko otrok vstopa v ojdipsko situacijo, še kako potreben za razreševanje tega konflikta, enega zadnjih in morda tudi najtežjega v razvoju psihične strukture, ki otroka dokončno vsidra kot individuuum z lastno identiteto v njegovo kulturno okolje.

PROCESI PONOTRANJANJA, IDENTIFIKACIJE IN FORMIRANJA IDENTITETE

Ustvarjanje identitete je sprva močno vezano na ponotranjanje. Libidna investicija v senzorične sisteme in v objekt je v zgodnjih fazah razvoja izvor motivacije za ponotranjanje, nekakšno polnjenje rezervoarja notranjega psihičnega sveta. Notranje vsebine nastajajo tudi z lastnim dozorevanjem. Prav kmalu se zato ponotranjanju pridružijo mehanizmi pozunanjanja, podrti s strani agresivnih investicij, ki omogočajo aktivnost otroka samega. Tako se ustvari krog, ki omogoča interakcijo z okoljem in s samim seboj, kar na eni strani strukturira osebnost (predvsem ego), na drugi strani pa omogoča postopno izrisovanje podobe o sebi kot individuuum (self).

Lahko bi rekli, da se napredujoči ego ukvarja, ne le s spoznavanjem okolja, ampak tudi samega sebe.

Raziskovalci so dokaj enotni o tem, da je novorojenček v prvih šestih do osmih tednih dokaj avtističen, v stanju halucinatornega neznanja, ko (radikalno egocentričen oziroma primarno narcisističen) le vzpostavlja notranjo homeostazo. Obrat navzven - običajno v otrokovi starosti od 6 do 10 tednov - je po Spitzu eden najpomembnejših organizatorjev psihičnega aparata. Omogoča vzpostavljanje simbioze, kar je po pomembnosti mogoče razumeti kot psihološko "implantacijo", začetek nekakšnega psihološkega obdobja nosečnosti, ki bo trajalo vse do otrokovega tretjega leta.

Simbioza omogoča prehod iz fiziološke ter taktilno kinestetične komunikacije v govorico oči, ki omogoča večjo distanco in s tem tudi večjo avtonomijo otroka. Tako se v obdobju dveh do šestih mesecev pričnejo odvijati tudi tiste razvojne spremembe, ki so vezane na opažanje: fenomeni zrcaljenja ter imitacije, ki omogočajo primarno, primitivno - emocionalno identifikacijo. Ta dojenčku omogoča zadrževati arhaične grandiozne fantazije in predstave (vezane na objekt, s katerim se zliva), da ne izgubi prehitro narcisistične podobe o sebi. Prehitra deidealizacija bi ga namreč lahko izpostavila travmi in preplavljajočim bojaznim.

Od šestega do desetega meseca steče proces separacije ter individualizacije najprej kot diferenciacija - sprva je otrok zmožen razlikovati med različnimi ljudmi in šele postopoma med seboj in objektom. Diferenciacija mu omogoča, da postopoma preide v sekundarno - selektivno identifikacijo. Tako od različnih ljudi prevzema tiste vzorce s katerimi se lahko enači, po drugi strani pa s fuzijo posameznih vsebin že bolj integrira podobo o objektu in o sebi iz različnih izkušenj in predstav, čeprav svojo zunanost - telesno podobo - še vedno doživlja kot odtujeno podobo v ogledalu. Ves ta proces se nadaljuje v obdobje od desetih do šestnajstih mesecev, ko je otrok v podfazi prakticiranja. Zato zdaj njegove motorične zmožnosti, pa tudi hotno zadrževanje in s tem povezana kontrola izločanja ob selektivni identifikaciji določata podobo o sebi. Otrok se prične identificirati s čistočo; grandiozne fantazije o lastni zmožnosti bremeni potreba po samokontroli, boleča razočaranja ob neuspehih, strah pred izgubo objekta, ki le še mora skrbeti za otrokovo varnost. Tako sta v en splet že povezani dve na videz nasprotujoči si potezi - grandiozni self in izkušnja ranljivosti in sramu.

Od šestnajstega do štiriindvajsetega meseca se izrazito pojavi podfaza približevanja (rapprochement). Ob obstojnosti objekta otrok tako preverja tudi možnost distancirati se. Tako oblikuje kocepčijo o objektu in o sebi. Sebe doživlja nekako razdvojeno kot subjekt - objekt (socialni self in jaz). Ker že uporablja besede, za socialno plast uporablja svoje ime, medtem ko v interakciji, ko se pojavlja kot subjekt, že uporablja "jaz", čeprav še ne dosledno. Takšna raba se bo utrdila šele v tretjem letu, ko bo utrdil svojo individualnost, pridobil bolj realistično podobo o sebi in objektu in se približal dokončni separaciji. Hkrati oblikuje ego (self) ideal (predstavo o tem, kakšen bi moral biti) in prve oblike superega, ob čemer močnejše doživlja občutke sramu in dvoma vase. Ob triangulaciji, na prehodu v četrto leto se self izlušči kot koherentna identiteta znotraj ega. Jasno se diferencirata ego in superego. Ego (self) ideal postane del psihične strukture, inkorporiran v superegu. Meje ega se utrujejo glede na id in superego ter glede na zunanji svet. Tako je v šestem letu temeljna struktura zaokrožena. V adolescenci se bo vse še enkrat prevetnilo. Takrat se bo mladoletnik nekaj časa prav simbiotično zlival s svojimi referenčnimi skupinami in ponovno v skupinski interakciji iskal svojo individualnost, dodal difer-

enciaciji in se prebijal do lastne koherentne identitete ter avtonomije, da bi se potem kot izoblikovan človek lahko združeval v sodelovanju in intimnosti kot partner.

ZA RAZVOJNO FAZO SPECIFIČNE IGRE

V tem okviru se utegnemo ustaviti le ob nekaterih primerih, ki naj bi ilustrirali osnovnega duha uvajanja ideje "za razvojno fazo specifične igre".

Znano je, da razvoj poteka skozi kritične točke, v katerih se otrok navadno zavihti na nov nivo funkcioniranja. V teh točkah je otrok najbolj ranljiv, hkrati pa novo nastal položaj pomeni novo organizacijo psihičnega aparata. Sprva so razvojne spremembe bolj kanalizirane - vezane na dozorevanje funkcij. Otroci imajo v podobnih starostih veliko skupnega. Na primer nekje okrog drugega meseca starosti se pričnejo očitno odzivati navzven, od petega do šestega meseca preidejo v sedečo pozicijo, okrog leta shodijo... Postopoma pa postajajo vse bolj različni in vse bolj so očitni vplivi okolja. To ne pomeni, da ti vplivi niso pomembni že prej. Nasprotno - ravno atmosfera, ki je topla, sigurna in vabeča že od otrokovega rojstva dalje, otrokovo intencionalnost usmeri navzven. Dobra simbioza od drugega do šestega meseca omogoča diferenciacijo, ki jo opazimo šele po tem obdobju in tako dalje.

Interakcijska igra se prične mnogo prej, kot to spoznamo. V prvih tednih je to dotik, ritmično zibanje, kar je v bistvu taktilno kinestetična komunikacija, po otrokovem obratu navzven je to igra pogledov, nasmehov, kmalu pa tudi prvega skrivanja (pokrivanja otroka s pleničko čez obraz z glasovnim dodatkom: "Ni, ni!" Ko otrok uspe potegniti pleničko z obraza, obe strani z užitkom ugotavljata: "Tu je!" Ponavljanje te enostavne igrice otroku omogoča izkušnjo negacije, preverjanja obstojnosti objekta, podpira diferenciacijo in še kaj drugega. Izpeljanke iz te situacije so mnoge igre skrivanja, nekatere tudi take, da moraš prvi priteči do cilja, kar simbolizira objekt in rapprochement situacijo.

Tudi igre lovljenja imajo te karakteristike. Otrok mora oceniti, kako daleč od cilja se lahko poda, da mu uspe priteči nazaj. Takšen cilj vnaša v igro elemente varne diade tudi, ko se otrok že igra v skupinah.

Že v diadnih igrah - celo pri zgodnji izmenjavi nasmehov in pogledov - opažamo diferenciacijo v stilu dihotomije "libidno - agresivno" : prijazen - hud; dober - slab; priden - poreden. Igra s takšnimi izmenjavami otroku podkrepi proces fuzije, doživljanja mame, očeta kot psihičnega bitja.

V tretjem letu je otrok okupiran s prebijanjem iz diade. Njegovi socialni interesi se širijo na vrstnike, vendar mora "priti ven" kot v pravljicah, ki jih tako rad posluša ter se veseli, ko se nekdo, ki je požrt, prebije iz trebuha. Prebijanje iz trebuha simbioze spremljajo navdušene igre poznananja (eksternalizacije), najprej kot praznenje predalov, torbic in nenazadnje lastnega črevesja, kasneje v falični fazi pa že bolj seksualno obarvane igre rojevanja. Triangulacija ima torej svoje refleksije v igrah. Te situacije so zaradi separacijskega strahu dokaj ogrožujoče. To, da otrok doživlja takšen proces skozi igro, kjer se mu pridružijo drugi partnerji, saj tam zunaj - v triadi - otrok ni sam, ampak sreča očeta na drugačen način, otroku omogoča, da tesnobo premaguje z užitkom igre.

Odrasli lahko vstopamo v takšno izmenjavo le pod pogojem, če zmoremo regresijo v službi ega, če nismo izgubili sledi svoje lastne otroške igr. Naj bo ta prispevek priložnost, da jo znova odkrijemo.

VIRI

1. Bettelheim B. (1987) : A Good Enough Parent, A book on Child - Rearing, Alfred A. Knopf. New York
2. Erikson E. (1959) : Identity and the Life Cycle. Internat. Univ. Press, New York
3. Freud A. (1963) : The Concept of Developmental Lines - The Psychoanalytical Study of the Child, 13:92 - 124, Internat. Univ. Press, New York
4. Freud S. (1905) : Three Essays on Sexuality. Stand. Ed. 7. Hogarth Press, London
5. Praper P. (1990) : Analiza razvojnih deficitov v klinični situaciji. Zbornik 17. in 18. posvetovanja psihologov Slovenije, DPS Ljubljana
6. Praper P. (1992 a) : Tako majhen, pa že nervozen. Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku. Educa, Nova Gorica
7. Praper P. (1992 b) : Dinamično interpretativna ali tudi razvojna diagnoza v tretmanu nepsihotičnih pacientov? Psihološka obzorja Vol. 1 No 1:73 - 77

POVZETEK

Razvojni trend, za katerega je značilno, da vedno več moških in žensk povezuje starševstvo s plačano ekonomsko aktivnostjo, je uveljavljen v vseh Evropskih deželah. Ob vedno večjih možnostih za izobraževanje in ob uveljavljanju vrednote enakih možnosti so družine z dvema poklicnima karierama vse bolj pogoste.

V prispevku so predstavljene osnove za partnersko načrtovanje karier, kot so: soodvisnost različnih življenjskih področij, sposobnost usklajevanja in prilagajanja planov ter spališča do spolnih vlog. Obravnavani so najbolj pogosti problemi, s katerimi se soočajo zaposleni pari in pari z zahtevnimi karierami, ter možne strategije za usklajevanje zahtev dela in družine. Predstavljen je prodlog možnih sprememb v politiki delovne organizacije.

COUPLE'S CAREER PLANNING

ABSTRACT

Developmental trend in European countries indicates the increasing number of men and women who combine their parental roles with paid economic activity. The article deals with the starting basis for couple's career planning such as the interdependence of work and family, flexibility and the ability to adapt plans and attitudes to gender roles. The differences between dual career and dual-earner families and

